

Ο Σωκράτης,
Νωπογραφία από
την Έφεσο (1ος αι. π.Χ.).

Σιληνό. Αλλά και τα λόγια του ανθρώπου αυτού, που πιο παράδοξος και αλλόκοτος δεν υπήρξε, έμοιαζαν επίσης σαν λόγια Σιληνού από κάποιο σατυρικό δράμα. Κι όμως, καταλήγει ο Αλκιβιάδης, «αν διεισδύσεις σ' αυτά, τότε θα καταλάβεις πως μόνο αυτά έχουν νόημα, πως είναι λόγια θεϊκά» (Συμπόσιο, 221d-e).

Ότι τα λόγια του Σωκράτη είχαν κάτι το θεϊκό, δεν το αναγνώρισε μόνο ο Αλκιβιάδης, ούτε μόνο οι νεαροί και φιλόδοξοι νέοι της Αθήνας που άφηναν τους δασκάλους τους κι έτρεχαν πίσω του, το αναγνώρισε και ο Απόλλων των Δελφών. Ο Χαιρεφών, φίλος του Σωκράτη, πήγε στο μαντείο των Δελφών και ζήτησε από τον θεό να του υποδείξει τον σοφότερο άνθρωπο. Και ο Απόλλωνας απάντησε ότι ο Σωκράτης είναι *ἀπάντων σοφώτατος*⁴. Σοφώτατος, ο άνθρωπος που διακήρυττε προκλητικά «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα»;

Δ2. Οι φιλοσοφικές ιδέες του Σωκράτη. Διαλεκτική, μαιευτική, ειρωνεία. Η αναζήτηση των ορισμών, η επαγωγική μέθοδος και η ηθική

“Ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα.”

«Εγώ, όταν άκουσα τον χρησμό, έκανα αυτές τις σκέψεις: τι λέει άραγε ο θεός και τι εννοεί; εγώ ξέρω ότι σοφός δεν είμαι, ούτε πολύ ούτε λίγο, [...] ο θεός όμως δεν είναι δυνατόν να ψεύδεται. Πολύ καιρό απορούσα, κι ύστερα αποφάσισα να το ψάξω το πράγμα αυτό ως εξής: πλησίασα κάποιον από αυτούς που θεωρούνται σοφοί, πιστεύοντας πως έτσι θα ελέγξω το μαντείο και θα απαντήσω στον χρησμό πως αυτός είναι σοφότερος από εμένα, ενώ εσύ είπες εμένα για πιο σοφό. Ενώ λοιπόν τον

εξέταξα με τις ερωτήσεις μου αυτόν (δεν θα πω το όνομά του, πάντως ήταν ένας από τους πολιτικούς), μου φάνηκε έξαφνα, ω άνδρες Αθηναίοι, από τη συζήτησή μας, πως ο άνθρωπος αυτός φαινόταν σοφός στον κόσμο, και κυρίως στον ίδιο τον εαυτό του, αλλά σοφός δεν ήταν. Κι ύστερα, προσπάθησα να του δείξω ότι, παρ' όλο που νόμιζε τον εαυτό του σοφό, σοφός δεν ήταν. Κι από αυτό, φυσικά, και τούτος με μίσησε και πολλοί άλλοι απ' όσους ήταν τότε μπροστά. Κι εγώ, καθώς έφευγα, έλεγα μέσα μου: "από αυτόν τον άνθρωπο είμαι βέβαια σοφότερος. Γιατί κανείς από τους δυο μας δεν ξέρει τίποτα καλό και σωστό, αυτός όμως νομίζει πως ξέρει κάτι χωρίς να ξέρει τίποτα, ενώ εγώ δεν γνωρίζω τίποτα, αλλά τουλάχιστον δεν νομίζω πως ξέρω κάτι". [...] Έπειτα πήγα σε κάποιον άλλο από αυτούς που θεωρούνται σοφοί, έφυγα όμως με την ίδια εντύπωση και απόκτησα το μίσος και αυτού και άλλων πολλών» (Άπολογία, 20-21).

Το απόσπασμα αυτό από την πλατωνική Άπολογία μας επιτρέπει να κατανοήσουμε και τα αντιφατικά αισθήματα που ενέπνευσε ο Σωκράτης στους συγχρόνους του (με αποτέλεσμα τη θανατική καταδίκη του) και τη φιλοσοφική στάση του. Βεβαίως ένας άνθρωπος που βάζει σκοπό της ζωής του να αποδείξει την άγνοια όσων σπουδαίων περνούν για σοφοί θα κινήσει το μίσος των θιγόμενων και των οπαδών τους. Ένας τέτοιος άνθρωπος είναι απειλή. Αλλά τι να πει κανείς γι' αυτόν που η ειρωνεία του έχει στόχο ακόμα και τον χρησμό του Απόλλωνα, γι' αυτόν που, ισχυριζόμενος πως δεν αξίζει τον τίτλο του σοφότερου, αμφισβητεί τη θεϊκή εκτίμηση και προσπαθεί να την "ελέγξει"; Δεν είναι αυτός ο άνθρωπος άθεος, όπως ισχυρίστηκαν οι κατήγοροί του;

Η σωκρατική αμφισβήτηση. Ο Σωκράτης δεν ήταν άθεος, ήταν όμως ειρωνας και έκανε την ειρωνεία όπλο της σκέψης, όπλο της αναζήτησης και της φιλοσοφικής έρευνας. Ίσως στην αμφισβήτηση να έμοιαζε πράγματι με τους σοφιστές. Κι αυτοί αρνούσαν να δεχτούν ως δεδομένες τις παραδοσμένες αλήθειες. Αλλά η αμφισβήτησή τους κατέληγε στην άρνηση: αφού δεν μπορεί κανείς να ανακαλύψει την αλήθεια, αλήθεια δεν υπάρχει, κι αν υπάρχει, καμιά σημασία δεν έχει, διότι δεν μας επηρεάζει. Απέναντι στην αμφισβήτηση αυτή, που γρήγορα καταλήγει τραγική αλλά και θεραπευτική, ο Σωκράτης αντιπαραθέτει μια θετική αμφισβήτηση: αμφισβητώντας τις παραδοσιακές ιδέες και τις παραδοσιακές αρχές, αναζητά τη βαθύτερη αλήθεια των πραγμάτων. Πολύ περισσότερο, αναζητά την πρώτη αλήθεια, την αναλλοίωτη, που δεν επηρεάζεται από τις συνθήκες, που δεν εξαρτάται από τον άνθρωπο.

Διαλεκτική και μαιευτική. Τα όπλα του ήταν η διαλεκτική και η μαιευτική. Όπως περιγράφει και ο ίδιος στο απόσπασμα της Άπολογίας που παραθέσαμε, ο Σωκράτης είχε ως μέσο για τον έλεγχο και την εξαγωγή συμπερασμάτων τη διαλεκτική, που κατ' αρχήν σημαίνει διάλογος. Δεν πρόκειται βέβαια για οποιαδήποτε συζήτηση. Η σωκρατική διαλεκτική είναι η σταδιακή, βήμα-βήμα, αναίρεση των θέσεων του συνομιλητή και, στη συνέχεια, η επίσης σταδιακή προσπάθεια να εξαχθεί ένα νέο συμπέρασμα, μια νέα προσέγγιση της αλήθειας. Στους πλατωνικούς διαλόγους, ο συνομιλητής του Σωκράτη εκθέτει κατ' αρχήν μίαν άποψη για το θέμα που πρόκειται να συζητηθεί, την οποία ο ίδιος θεωρεί ολοκληρωμένη και θεμελιωμένη. Με ερωτήσεις που φαντάζουν σχεδόν απλοϊκές, ο Σωκράτης εξαναγκάζει τον συνομιλητή του να φτάσει στην

ακραία συνέπεια του θέσεων που υποστήριξε και εκεί αποδεικνύεται η σαθρότητα των λογικών επιχειρημάτων που αυτός χρησιμοποίησε. Από αυτό το σημείο αρχίζει μια νέα συζήτηση, όπου και πάλι, καθοδηγώντας με ερωτήματα τον συνομιλητή του, ο Σωκράτης τον οδηγεί στη γενική αλήθεια, στην αλήθεια δηλαδή που υπάρχει ανεξαρτήτως των περιστάσεων και των συνθηκών, στην πρώτη αλήθεια των πραγμάτων.

Είναι χαρακτηριστικό πως ο Σωκράτης, στους πλατωνικούς διαλόγους, δεν αποφαίνεται ο ίδιος εκ των προτέρων, δεν παραθέτει ο ίδιος εξ αρχής κάποια θεωρία ή άποψη. Αντίθετα, όλη η διανοητική προσπάθεια της συζήτησης στρέφεται στο να εξαχθεί η σωκρατική άποψη από τον αντίπαλο. Πρόκειται για αυτό που ο ίδιος ο Σωκράτης ονόμαζε μαιευτική. Μαιευτική βεβαίως είναι η δουλειά της μαίας, της μαμής που συμπαραστέκεται και βοηθάει την ετοιμόγεννη γυναίκα στον τοκετό. Παίρνοντας ως παράδειγμα τη δουλειά της μητέρας του, που ήταν μαία, ο Σωκράτης ισχυριζόταν πως καμιά φιλοσοφική θεωρία δεν “γέννησε” ο ίδιος, αλλά πως, σαν μαία, βοηθάει τον συνομιλητή του να “γεννήσει” από μέσα του την αλήθεια. Τι σημαίνει όμως αυτό; Σημαίνει πως για τον Σωκράτη (όπως και για τον Πλάτωνα, δες εισαγωγή στον μύθο του σπηλαίου, σελ. 103) ο άνθρωπος γνωρίζει την αλήθεια, την Ιδέα, και πως η προσπάθεια της φιλοσοφικής σκέψης έγκειται στο να βοηθήσει τον άνθρωπο να την ξαναθυμηθεί, να την επαναφέρει στη μνήμη του.

Η αναζήτηση των ορισμών, η επαγωγική μέθοδος και η ηθική. Είδαμε ποια ήταν η μέθοδος σκέψης που ακολούθησε ή, σωστότερα, “εφύρε”, ο Σωκράτης. Ας δούμε τώρα σε ποια θέματα εστίασε το ενδιαφέρον του και ποια νέα προβληματική έφερε στη φιλοσοφική σκέψη.

Έχει λεχθεί για τον Σωκράτη πως «κατέβασε τη φιλοσοφία από τα άστρα στη γη», με την έννοια ότι, χάρη στη δική του προσωπικότητα, οι φιλόσοφοι έπαψαν να ασχολούνται τόσο με τα φυσικά φαινόμενα (που έγιναν έκτοτε αντικείμενο της επιστήμης μάλλον, παρά της φιλοσοφίας), όσο με τον ίδιο τον άνθρωπο και την κοινωνία του. Για να χρησιμοποιήσουμε δηλαδή την πολύ καλύτερη διατύπωση του Αριστοτέλη: «ἐπὶ Σωκράτους δὲ [...], τὸ ζητεῖν τὰ περὶ φύσεως ἔληξε, περὶ δὲ τὴν χρήσιμον ἀρετὴν καὶ πολιτικὴν ἀπέκλιναν οἱ φιλοσοφούντες (Περὶ ζῶων μορίων, 642 a 28 κ.εξ.). Η αλήθεια είναι πως με πολιτικά προβλήματα ασχολήθηκαν και οι προγενέστεροι φιλόσοφοι, ενώ ζητήματα ηθικής απασχόλησαν και τον Δημόκριτο και πολλούς σοφιστές. Ο Σωκράτης όμως είναι αυτός που έστρεψε τον φιλοσοφικό στοχασμό κατ’ αποκλειστικότητα σε τέτοια θέματα. Ο λόγος που τα σωκρατικά ενδιαφέροντα σημάδεψαν κατά τέτοιον ανεξίτηλο τρόπο την ιστορία της φιλοσοφίας πρέπει να αναζητηθεί στον σωκρατικό τρόπο σκέψης, στο γεγονός δηλαδή πως ο Σωκράτης δεν ενδιαφερόταν απλώς για τον ορθό τρόπο ζωής και δράσης είτε στο προσωπικό είτε στο κοινωνικό επίπεδο. Αντίθετα από τους σοφιστές, των οποίων το ενδιαφέρον για τα θέματα αυτά ήταν εντελώς χρησιμοθηρικό, ο Σωκράτης αναζήτησε ένα σταθερό έδαφος πάνω στο οποίο να καθοριστεί αυστηρά και αμετάκλητα κάθε έννοια καλού, αρετής και σοφίας. Όπως οι πρώτοι φιλόσοφοι αναζητούσαν την πρώτη αρχή της δημιουργίας, ο Σωκράτης αναζήτησε την αρχή κάθε ηθικής έννοιας, που δεν επηρεάζεται από ιστορικές και κοινωνικές συν-

θήκες ούτε από τη δυνατότητα αντίληψης του κάθε ανθρώπου. Αναζητήσε δηλαδή το απόλυτο απορρίπτοντας το σχετικό, την ουσία της ηθικής και όχι τα ηθικά φαινόμενα.

Όπως λέει και πάλι ο Αριστοτέλης (Μετά τὰ φυσικά, 1078 b 27 κ.εξ.), ο δρόμος που λογικά ακολούθησε ο Σωκράτης για να αναζητήσει ακριβώς την απόλυτη ουσία των ηθικών εννοιών ήταν η επαγωγική μέθοδος (οι έπακτικοί λόγοι), με σκοπό την εξαγωγή καθολικών ορισμών (το όριζεσθαι καθόλου). Ξεκινώντας δηλαδή από παραδείγματα, συνήθως παρμένα από την καθημερινή ζωή και εμπειρία, προσπαθούσε να οδηγήσει τη σκέψη του συνομιλητή του στην εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων, που να ξεπερνούν την εμπειρία και να φθάνουν σε μια απόλυτη γνώση του θέματος. Και η διαδικασία αυτή είχε επιτυχία όταν προέκυπτε τελικά ένας απόλυτος ορισμός, δηλαδή μια απόλυτη γνώση, για την αλήθεια του καλού και του κακού, της αδικίας και του δικαίου, της ομορφιάς και της ασχήμιας, της σωφροσύνης και της άνοιας, του θάρρους και της δειλίας, της ορθής διακυβέρνησης και της δεσποτείας.

Έτσι, ο άνθρωπος που ισχυριζόταν πως το μόνο πράγμα που γνωρίζει είναι η ίδια του η άγνοια σημάδεψε οριστικά την πορεία της φιλοσοφίας υποδεικνύοντας πως η λογική σκέψη και όχι οι αισθήσεις είναι ο μοναδικός οδηγός προς την αλήθεια, προς το καθολικό και το αιώνιο.

Δ3. Η δίκη και ο θάνατος του Σωκράτη

«Τάδε ἐγράφατο καὶ ἀντωμόσατο Μέλπτος Μελίτου Πιτθεὺς Σωκράτει Σωφρονίσκου Ἀλωπεκῆθεν: ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ εἰσπνυόμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων. Τίμημα θάνατος.»

Η μήνυση κατά του Σωκράτη έγινε από τον Μέλπτο, έναν ποιητή του οποίου μοναδική δόξα αποτελεί το γεγονός ότι υπήρξε κατήγορος του φιλοσόφου. Κατήγοροι ήταν επίσης ο Άνυτος και ο Λύκων. Ο πρώτος ήταν πλούσιος βυρσοδέψης και γνωστός πολιτικός, που είχε εκλεγεί και στρατηγός το 409 και είχε εξοριστεί από τους Τριάκοντα Τυράννους. Ο δεύτερος ήταν ρήτορας.

Γιατί μνηύθηκε ο Σωκράτης; Προφανώς όχι γιατί οι κατήγοροι πίστευαν πραγματικά πως ο Σωκράτης δεν πίστευε στους θεούς ούτε γιατί τους ενοχλούσε όντως το περίφημο δαιμόνιο, η θεότιτα που, όπως έλεγε ο Σωκράτης, κατοικούσε μέσα του και τον συμβούλευε. Η αρχαία ελληνική θρησκεία δεν είχε ούτε ιερό βιβλίο ούτε δόγμα (άρα ούτε και αιρέσεις) ούτε ιερατείο με ειδική αποστολή τη μεσολάβηση μεταξύ θεών και ανθρώπων. Ιερείς και ιέρειες εκλέγονταν κατά κανόνα για συγκεκριμένη περίοδο κάποιοι πολίτες, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εκλέγονταν και στα άλλα αξιώματα της πόλεως (με εξαίρεση λίγες συγκεκριμένες λατρείες, όπως τα Ελευσίνια μυστήρια, όπου παραδοσιακά ασκούσαν ιερατικά καθήκοντα συγκεκριμένες οικογένειες). Ήταν συνεπώς σχεδόν αδύνατον να κατηγορηθεί κάποιος για αθεΐα, εφόσον μάλιστα συμμετείχε στις μεγάλες κοινές θρησκευτικές τελετές και δεν τις αμφισβητούσε. Η συνηθισμένη κατηγορία που επέρριπταν σε κάποιους διανοούμενους ήταν η ασέβεια, δηλαδή ακριβώς η μη συμμετοχή ή, χειρότερα, η υπονόμηση της αξίας των τελετών αυτών.

Δίκες για τέτοιες κατηγορίες είχαν υποστεί, μάλλον, ο Αναξαγόρας και ο Πρωταγόρας, αλλά και ο Αισχύλος, ο τραγικός ποιητής. Όπως και σε αυτές τις περιπτώσεις, έτσι και στην περίπτωση του Σωκράτη η θρησκεία αποτέλεσε το πρόσχημα πίσω από το οποίο κρύβονταν οι πολιτικοί λόγοι της δίωξης.

Η κατηγορία για διαφθορά των νέων είχε μεγαλύτερη σχέση με την πραγματική αιτία της δίωξης του Σωκράτη. Ο Σωκράτης ασφαλώς και δεν διέφθειρε τους νέους που τον ακολουθούσαν. Όμως, όπως λέει και ο ίδιος στην κατά Πλάτωνα Απολογία του, τα νέα παιδιά που τον έβλεπαν να ξεσκεπάσει στην αγορά την ψευδή σοφία των σοφιστών και των δημαγωγών γοητεύονταν από αυτό το “παιχνίδι” που οδηγούσε στην αναζήτηση της ουσίας των πραγμάτων και της αλήθειας. Και, εξίσου φυσικά, οι απειλούμενοι από τον Σωκράτη και τις ενοχλητικές ερωτήσεις του θεωρούσαν πως η γοητεία που ο φιλόσοφος ασκούσε στη νεολαία ήταν “διαφθορά”. Υπάρχει όμως και ένα άλλο σημαντικό στοιχείο: πολλοί από τους νέους που ανήκαν στον κύκλο του Σωκράτη πήραν ενεργό μέρος στην πολιτική και έπαιξαν ρόλο αρνητικό σε μια καταστροφική για την Αθήνα εποχή. Ο Αλκιβιάδης, πρώτος απ’ όλους, ήταν μεν δημοκρατικός, αλλά και εξαιρετικά αμφιλεγόμενος, αφού δεν δίστασε και να αυτομολήσει στους Σπαρτιάτες. Πολλοί φίλοι του Σωκράτη, απ’ την άλλη μεριά, τάχθηκαν με την ακραία μερίδα των ολιγαρχικών και στήριξαν το πραξικόπημα των Τριάκοντα Τυράννων. Ο Κριτίας και ο Χαρμίδης μάλιστα, θείοι του Πλάτωνα, ήταν από τους ηγέτες τους. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στους κατηγορούς του να αφήσουν να εννοηθεί πως οι θεωρίες του δασκάλου ήταν υπεύθυνες για την κατάληξη των “μαθητών”.

Το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας, που απαρτιζόταν από 500 δικαστές κληρωμένους από το σύνολο των πιο ηλικιωμένων πολιτών, έκρινε τον Σωκράτη ένοχο με μέτρια πλειοψηφία (281 ψήφοι έναντι 220). Στη δεύτερη ψηφοφορία, που αφορούσε την ποινή, η καταδίκη σε θάνατο ψηφίστηκε από περισσότερους (300 έναντι 201). Η σωκρατική ειρωνεία δεν είναι άσχετη με την εξέλιξη αυτή: όταν του δόθηκε ο λόγος, προκειμένου, κατά τον νόμο, να προτείνει και αυτός μια ποινή, ο Σωκράτης, αντί να προτείνει λ.χ. την εξορία, πρότεινε την περιφρόνησή του και προς το δικαστήριο και προς τον θάνατο:

«Τι ταιριάζει σ’ έναν άνθρωπο φτωχό και ευεργέτη της πόλεως, που του χρειάζεται ελεύθερος χρόνος για να σας προτρέπει στο καλό; Τίποτα δεν του ταιριάζει τόσο όσο το να τον βάλετε στο πρυτανείο και να τον τρέφετε δωρεάν [...]. Αν λοιπόν πρέπει να προτείνω κάτι αντάξιο μου, προτείνω να τιμηθώ με σίτιση στο πρυτανείο» (Απολογία, 36d-e).

Εξηγώντας στη συνέχεια γιατί ένας άνθρωπος στην ηλικία του δεν έχει κανέναν λόγο να φοβάται τον θάνατο, προτείνει, για τυπικούς (και ειρωνικούς) λόγους, το πρόστιμο της μίας μνας. Το ποσό αυτό ανέβασαν στις 30 μνες ο Πλάτωνας, ο Κρίτωνας και άλλοι φίλοι του, που μπήκαν εγγυητές, αφού η περιουσία του Σωκράτη δεν ξεπερνούσε τις 5 μνες.

Μετά την καταδίκη του, ο Σωκράτης έμεινε περίπου έναν μήνα στο κρατητήριο. Τις μέρες εκείνες γίνονταν στο ιερό νησί του Απόλλωνα, τη Δήλο, τα Δήλια. Οι Αθη-

ναίοι είχαν στείλει εκεί θεωρία (επίσημη αποστολή σε ιερή τελετή) αντιπροσώπους της πόλης και το ένα από τα δύο ιερά πλοία τους, την Πάραλο. Κατά το έθιμο, δεν μπορούσε να γίνει η εκτέλεση μέχρι την επιστροφή του πλοίου. Στη διάρκεια της κράτησής του, και ως την τελευταία στιγμή, ο Σωκράτης αντιστάθηκε στις προσπάθειες των φίλων του να τον πείσουν να αποδράσει. Όπως περιγράφει και ο Πλάτωνας στον Κρίτωνα, ο Σωκράτης πίστευε πως το γεγονός ότι αδικήθηκε από τους συμπολίτες του δεν αποτελούσε δικαιολογία για να διαπράξει αδικία εναντίον των νόμων της πόλης του. Έτσι, ήπие ψύχραιμα το κώνειο, συζητώντας με τους φίλους του για την αθανασία της ψυχής και πέθανε μέσα στο κελί του δεσμοτηρίου.

Diotti, Ο θάνατος του Σωκράτη, Μουσείο Κρεμώνας (Ιταλία).

Ε. Ο ΠΛΑΤΩΝ

Ε1. Ο βίος του

Ο Πλάτωνας γεννήθηκε το 428/9, από αριστοκράτες Αθηναίους γονείς. Πατέρας του ήταν ο Αρίστωνας, γιος του Αριστοκλή. Παρ' όλο που δεν ξέρουμε πολλά για την οικογένεια του πατέρα του Πλάτωνα, και μόνο τα ονόματα του πατέρα και του παππού δείχνουν πως το γένος τους ήταν αριστοκρατικό. Μητέρα του ήταν η Περικτιόνη, από παλιά αρχοντική γενιά, που έφτανε μέχρι τον Σόλωνα. Θεῖος της Περικτιόνης ήταν ο Κριτίας, διανοούμενος που συνδέθηκε στενά με το σοφιστικό κίνημα και κυρίως με το ολιγαρχικό πραξικόπημα των Τριάκοντα Τυράννων, των οποίων ήταν ηγετική μορφή. Αδελφός της Περικτιόνης ήταν ο Χαρμίδης, που επίσης συνεργάστηκε με τους Τριάκοντα και ο οποίος, στα νιάτα του, είχε συνδεθεί με τον Σωκράτη.

Σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για τη ζωή του Πλάτωνα είναι ένα κείμενο του ίδιου, η 7η Ἐπιστολή του, ένα γράμμα προς τους Συρακούσιους φίλους του, το οποίο αποτελεί ένα είδος αυτοβιογραφίας.

Ο Πλάτωνας έλαβε την επιμελημένη μουσική και γυμναστική παιδεία των αριστοκρατικών γόνων της Αθήνας. Νέος ασχολήθηκε με την τραγική ποίηση, έκαψε όμως τα πρωτόλειά του όταν γνώρισε τον Σωκράτη και δεν ξαναασχολήθηκε με την ποίηση. Το λογοτεχνικό του ταλέντο πάντως είναι φανερό σε κάθε αναγνώστη των διαλόγων του.

Από πολύ νέος ενδιαφέρθηκε για την πολιτική, η θλιβερή ανάμειξη όμως των μελών της οικογένειάς του στην υπόθεση των Τριάκοντα, αφενός, και η επίσης θλιβερή απόπειρα της αποκατεστημένης δημοκρατίας να εκδικηθεί τους ολιγαρχικούς καταδικάζοντας τον Σωκράτη τον απείσωξε και τον απομάκρυναν οριστικά από οποιαδήποτε φιλοδοξία συμμετοχής στα κοινά της Αθήνας.

Μετά τον θάνατο του Σωκράτη, ο Πλάτωνας κατέφυγε, με άλλους του σωκρατικού κύκλου, στα Μέγαρα, στον φιλόσοφο Ευκλείδη.

Πρέπει να υπηρέτησε δυο φορές ως στρατιώτης στη διάρκεια του Κορινθιακού πολέμου, στη διετία 395-394 π.Χ.

Οι πρώτοι διάλογοι του Πλάτωνα γράφτηκαν κατά την πρώτη δεκαετία μετά τον θάνατο του Σωκράτη.

Τα ταξίδια του Πλάτωνα και η σικελική εμπειρία. Στα χρόνια 398-390, ο Πλάτωνας ταξιδεύει στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. (Πολύ μεταγενέστερες πληροφορίες, της εποχής του Κικέρωνα, μιλούν για επίσκεψη του Πλάτωνα στην Αίγυπτο και την Κυρήνη. Το πιθανότερο είναι πάντως ότι πρόκειται για θρύλους που δημιουργήθηκαν εξαιτίας κάποιων αναφορών του ίδιου του Πλάτωνα στη σοφία της Αίγυπτου και, κυρίως, εξαιτίας του μυστηρίου που περιέβαλε ήδη από τότε τα περίφημα αιγυπτιακά ιερατεία και τις απόκρυφες γνώσεις τους.) Το ταξίδι αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό και για την πνευματική εξέλιξη του Πλάτωνα, αφού τότε ήρθε σε επαφή με τον Πυθαγορισμό και τον εξέχοντα εκπρόσωπό του, τον Αρχύτα τον Ταραντίνo, αλλά και για τη γνωριμία του με τον Διονύσιο τον Ι, τύραννο των Συρακουσών (405-367) και τον γαμπρό του, τον Λίωνα. Οι συνέπειες της σχέσης αυτής ήταν σοβαρότατες, σχεδόν

δραματικές για τον Πλάτωνα. Με παρότρυνση του Δίωνα, ο νεαρός τύραννος, που είχε απαλλάξει ήδη τον σικελικό ελληνισμό από την απειλή των Καρχηδονίων, ήθελε να στραφεί προς τη φιλοσοφία και να διδαχθεί από τον Πλάτωνα την πολιτική αρετή και σοφία. Ο Πλάτωνας, μάλλον αφελώς, πίστευε στις προθέσεις του τυράννου, αλλά ήδη η πρώτη αυτή επαφή έληξε άδοξα: ο φιλόσοφος εκδιώχτηκε κακήν κακώς και κινδύνευσε μάλιστα να πουληθεί ως δούλος στην Αίγινα, όπου, παρά την εμπόλεμη κατάσταση του νησιού με την Αθήνα, τον έστειλε ο Διονύσιος.

Παρά τις αρχικές αυτές κακοτυχίες, η φιλία του Πλάτωνα με τον Δίωνα είχε ως αποτέλεσμα να εμπλακεί ο φιλόσοφος για αρκετά χρόνια σε μια υπόθεση που του προκάλεσε σοβαρούς κινδύνους και ακόμα σοβαρότερες απογοητεύσεις. Στα 367, ο Διονύσιος ο ΙΙ διαδέχθηκε τον πατέρα του και ο Δίωνας πίεσε τον Πλάτωνα να επιστρέψει στις Συρακούσες πείθοντάς τον πως ο νέος τύραννος ήταν ακόμη πιο πρόθυμος από τον προηγούμενο να δεχθεί τα φιλοσοφικά διδάγματα. Προφανώς ο φιλόσοφος, που είχε απογοητευθεί από τα πολιτικά πράγματα της Αθήνας, αλλά δεν είχε πάψει να μελετά το θέμα της πολιτικής θεωρίας, πίστευε πως θα μπορούσε να μεταμορφώσει τον Διονύσιο σε φιλόσοφο βασιλέα, σαν αυτούς τους ιδανικούς κυβερνήτες που περιγράφει στην *Πολιτεία* του. Έτσι, επέστρεψε στις Συρακούσες το 366, για να βρεθεί τελικά “όμηρος” των πολιτικών συγκρούσεων Δίωνα και Διονύσιου. Παρ’ όλο που με δυσκολίες κατάφερε και πάλι να φύγει, επέστρεψε και τρίτη φορά στη Σικελία, το 361. Το τρίτο αυτό ταξίδι έληξε με τη θλιβερή εμπλοκή διάφορων Ακαδημεικών στην εμφύλια διαμάχη που ξέσπασε μεταξύ του Δίωνα και του Διονύσιου και στα συνεχή πραξικοπήματα που ακολούθησαν.

Η ίδρυση της Ακαδημίας. Μετά την επιστροφή του στην Αθήνα από το πρώτο αυτό ταξίδι του στη Σικελία, ο Πλάτωνας ίδρυσε τη σχολή του, την Ακαδημία, σε μια τοποθεσία της Αττικής γύρω στο ενάμισι χιλιόμετρο από το Δίπυλο. Η περίφημη αυτή σχολή θα λειτουργήσει για εννέα αιώνες, μέχρι το 529 μ.Χ., όταν την έκλεισε ο Ιουστινιανός (να σημειώσουμε πάντως πως τότε η σχολή βρισκόταν σε πλήρη παρακμή). Η σχολή λειτουργούσε σε ένα κτήμα κοντά στο πολύ παλαιότερο γυμναστήριο που ονομαζόταν, όπως και όλη η περιοχή, Ακαδήμεια, από τον προστάτη ήρωά του, τον Ακάδημο ή Εκάδημο. Έτσι και η σχολή πήρε το ίδιο όνομα. Ανασκαφές που έγιναν το 1930 αποκάλυψαν το αρχαίο γυμναστήριο. Τα μαθήματα της Ακαδημίας πρέπει σε μεγάλο βαθμό να ήταν παρόμοια με αυτά που ο Πλάτωνας ορίζει στην *Πολιτεία* του ως ιδανική παιδεία των φυλάκων, της ανώτερης τάξης που ασκεί την εξουσία. Μεγάλη σημασία είχαν πάντως τα μαθηματικά, που θεωρούνταν ως απαραίτητη προετοιμασία για τη διδασκαλία της διαλεκτικής. Σύμφωνα άλλωστε με μια αρχαία παράδοση, στην είσοδο της Ακαδημίας συναντούσε κανείς την επιγραφή «ἀγεωμέτρητος μηδεὶς εἰσὶτω».

Μαθητές του Πλάτωνα ήταν, μεταξύ άλλων, ο Αριστοτέλης (που διαφώνησε μαζί του και ακολούθησε άλλη φιλοσοφική πορεία), ο ανιψιός και διάδοχός του Σπεύσιππος, ο Ξενοκράτης, ο Φίλιππος από τον Οπούντα, και άλλοι σημαντικοί φιλόσοφοι της ελληνιστικής εποχής.

παρασύρει αυτούς τους ανθρώπους. Γιατί η γνώση του καλού θα τους δίδασκε πως η πραγματική ηδονή βρίσκεται στην υγεία και όχι στις βλάβες που θα τους προξενίσουν οι καταχρήσεις μιας φαινομενικής ευχαρίστησης.

Το τέλος της συζήτησης. Με την τελευταία αυτή στροφή που δίνει ο Σωκράτης στη συζήτηση, το έργο κλείνει με μια μάλλον παράδοξη και απρόσμενη κατάληξη, δηλαδή με τον Σωκράτη, που στην αρχή αρνιόταν να παραδεχθεί πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί, να υποστηρίζει πως η παρανόηση της αρετής και της ηδονής που κάνουν κάποιοι άνθρωποι οφείλεται στην άγνοιά τους και πως η άγνοια αυτή μπορεί να θεραπευτεί με τη διδασκαλία.

Έτσι, η συζήτηση καταλήγει σε μια περίεργη αντιστροφή των αρχικών απόψεων που διατυπώθηκαν, αλλά και με πολλά θέματα να έχουν παραμείνει ανοικτά. Οι δυο συνομιλητές ανταλλάσσουν εκφράσεις προσωπικής εκτίμησης και υπόσχονται να ξανασυναντηθούν για να συνεχίσουν μια περαιτέρω διερεύνηση του θέματος.

B. Η φιλοσοφική σημασία του διαλόγου

Τα θέματα του Πρωταγόρα είναι στην ουσία δύο. Το πρώτο είναι αυτό το οποίο συζητούν τα δύο κεντρικά πρόσωπα, ο Πρωταγόρας και ο Σωκράτης: ποια είναι η φύση της αρετής; Το δεύτερο, εξίσου σημαντικό, είναι αυτό που τίθεται στα προλογικά μέρη του έργου: ποιος μπορεί να διδάξει την αρετή και, δευτερευόντως, είναι οι σοφιστές τα κατάλληλα πρόσωπα, για να αναλάβουν τη διδασκαλία της αρετής;

Για τον Σωκράτη (και τον Πλάτωνα) το δεύτερο αυτό ζήτημα είναι εξίσου σοβαρό με το πρώτο, θα μπορούσαμε να πούμε μάλιστα πως στην ουσία δεν ξεχωρίζει από το πρώτο. Έτσι, βλέπουμε μέσα στο έργο να αντιπαρά τίθενται όχι μόνον οι απόψεις περί αρετής του καθενός από τους δύο βασικούς συνομιλητές, αλλά και οι μέθοδοι για την προσέγγιση της αλήθειας. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το θέμα της αρετής αποτελεί το θέμα της συζήτησης, αλλά το θέμα του εάν η αρετή είναι διδακτή διαπερνά εμμέσως όλον τον διάλογο και αποκαλύπτεται στον αναγνώστη μέσα από τις διαφορετικές μεθόδους που ακολουθεί στη συζήτηση ο καθένας από τους συνομιλητές.

Η μέθοδος του Σωκράτη είναι η διαλεκτική. Ο Σωκράτης επιμένει στις ερωτήσεις που επιτρέπουν να διευκρινίζεται και να ορίζεται με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια κάθε επιμέρους θέμα και κάθε όρος. Με τη σειρά της, η ακρίβεια αυτή οδηγεί τους συνδιαλεγόμενους σε μια απόλυτη γνώση και κατανόηση του πράγματος που μελετούν.

Η μέθοδος του Πρωταγόρα (και γενικώς των σοφιστών) είναι πολύ διαφορετική. Μέσα στο έργο, ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί τρεις τρόπους για να εκθέσει τις απόψεις του: τον μύθο, τη διάλεξη και τον σχολιασμό των ποιητικών κείμενων. Ως μύθο μπορούμε να ορίσουμε κάθε αφήγηση που έχει ποιητικό χαρακτήρα, είτε προέρχεται από την παράδοση και τον θρύλο είτε πρόκειται για κατασκευή κάποιου διανοητή. Ο ποιητικός και συμβολικός χαρακτήρας του μύθου για τον Προμηθέα που αφηγείται ο Πρωταγόρας είναι προφανής. Αλλά, όσο μεγάλη και αν είναι η συμβολική αξία του, είναι επίσης φανερό πως δεν μπορεί να οδηγήσει με ακρίβεια στη φιλοσοφική και

επιστημονική γνώση. Βεβαίως, και ο ίδιος ο Πλάτωνας χρησιμοποίησε πολλές φορές τον μύθο (δες, για παράδειγμα, τον μύθο της σπιλιάς στην *Πολιτεία*), πάντοτε όμως για να συμπληρώσει μian αυστηρή φιλοσοφική απόδειξη, όχι ως αυτόνομο τρόπο, ισοδύναμο με τις άλλες φιλοσοφικές μεθόδους, για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στη γνώση. Πάντως, ίσως επειδή και ο ίδιος δεν απέρριπτε εντελώς την αξία της συμβολικής μυθικής αφήγησης, ο Πλάτωνας δεν είναι καθόλου ειρωνικός προς τον Πρωταγόρα στο σημείο αυτό.

Αντίθετα, δεν διστάζει να ειρωνευτεί και να υπονομεύσει με κάθε τρόπο τη δεύτερη σοφιστική μέθοδο, τη *διάλεξη*. Ο Σωκράτης ισχυρίζεται πως έχει πολύ κακή μνήμη και του είναι αδύνατον, όταν ακούει μια μακροσκελή διάλεξη πάνω σε κάποιο θέμα, να συγκρατεί όλες τις λεπτομέρειες! Τι σημαίνει αυτό στην πραγματικότητα; Πως σε μια διάλεξη, ο ομιλητής εκθέτει διάφορες ιδέες τις οποίες ο ακροατής δεν έχει καν τον χρόνο να εξετάσει. Επομένως, η μέθοδος της διάλεξης είναι μέθοδος πειθούς, όχι μέθοδος προσέγγισης και κατάκτησης της αλήθειας. Μπορεί, συνεπώς, να είναι καλή για τις πολιτικές συνελεύσεις και τα δικαστήρια, αλλά σίγουρα όχι για τη φιλοσοφία, που σκοπός της είναι η αναζήτηση της αλήθειας.

Τέλος, έχουμε τη μέθοδο του *σχολιασμού ποιητικών κειμένων*. Είναι η τρίτη μέθοδος που θα ακολουθήσει ο Πρωταγόρας στη συζήτησή του με τον Σωκράτη. Οι αρχαίοι Έλληνες, των οποίων η βασική παιδεία ήταν τα ομηρικά έπη, συνήθιζαν να αναφέρουν είτε τον Όμηρο είτε άλλους ποιητές ως αυθεντίες σε ζητήματα κάθε είδους. Η αναφορά λοιπόν στα λεγόμενα κάποιου ποιητή δεν ήταν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των σοφιστών. Οι σοφιστές, πάντως, ανάμεσα στα άλλα ενδιαφέροντα που καλλιέργησαν, ασχολήθηκαν και με τις “ανθρωπιστικές επιστήμες”, όπως θα λέγαμε σήμερα. Μπορούμε, επομένως, να τους θεωρήσουμε ως πρωτοπόρους της λογοτεχνικής ανάλυσης, της φιλολογίας, κυρίως δε της γλωσσολογίας (δες Εισαγωγή, για τον Πρόδικο, σελ. 22-23). Η βασική αντίρρηση του Σωκράτη όμως σ’ αυτή την περίπτωση έχει να κάνει με τη γενική καχυποψία του (που ήταν και καχυποψία του Πλάτωνα) απέναντι στον γραπτό λόγο. Το γραπτό είναι βουβό, δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτόν που του θέτει ερωτήματα. Και σε αυτή την περίπτωση, λοιπόν, ξαναγυρνάμε στην προσπάθεια του Πλάτωνα, μέσα σ’ αυτό το έργο, να καταδείξει τις περιορισμένες δυνατότητες της σοφιστικής και να αναδείξει τη σωκρατική διαλεκτική ως μοναδική φιλοσοφική μέθοδο ικανή να οδηγήσει στην αλήθεια.

Το θέμα που αναφέραμε ως πρώτο, και το οποίο αποτελεί και θέμα της συζήτησης μεταξύ Σωκράτη και Πρωταγόρα, είναι η φύση της αρετής. Όπως και σε άλλους νεανικούς διαλόγους του Πλάτωνα, το θέμα αυτό μένει στο τέλος κάπως μετέωρο, χωρίς δηλαδή να διατυπώνεται κάποιο οριστικό συμπέρασμα. Είναι χαρακτηριστικό πως οι δύο πρωταγωνιστές συμφωνούν να συνεχίσουν τη συζήτηση με κάποια άλλη ευκαιρία. Παρ’ όλη την έλλειψη ουσιαστικής κατάληξης, βλέπουμε πάντως να διαγράφονται καθαρότατα οι απόψεις των δυο “αντιπάλων”. Ο Πρωταγόρας αρνείται την ίδια την ύπαρξη του απόλυτου και ασπάζεται τη σχετικότητα. Αντίθετα, ο Σωκράτης αναζητά μια αλήθεια γενική, καθολική και απόλυτη. Πάντως, η σωκρατική-πλατωνική θέση για

την αρετή παραμένει, στον διάλογο αυτό, σε ανολοκλήρωτη ακόμα μορφή. Την ολοκληρωμένη αντίληψη του Πλάτωνα για την αρετή θα τη συναντήσουμε στην Πολιτεία.

Γ. Ο μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και την αρετή

Πρέπει κατ' αρχήν να διευκρινίσουμε πως η πατρότητα του μύθου αυτού, με τη μορφή στην οποία μας τον παραδίδει ο Πλάτωνας, ανήκει προφανώς στον περίφημο σοφιστή. Απ' όσα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε για τις φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές απόψεις του Πρωταγόρα, ο μύθος δεν έρχεται σε αντίθεση με τις διδασκαλίες του, ούτε τις παραποιεί. Εξάλλου, παρά τις αντιθέσεις του με τους σοφιστές, ο Πλάτωνας εμφανίζεται, από τον τρόπο που παρουσιάζει εδώ τον αβδηρίτη αντίπαλο του Σωκράτη, να σέβεται τον πρωταγορικό φιλοσοφικό λόγο και τη βαρύτητα των πρωταγορικών απόψεων.

Από πολλές απόψεις πάντως ο περίφημος φιλοσοφικός μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και των ανθρώπινων κοινωνιών συγγενεύει με άλλες αντίστοιχες μυθικές αφηγήσεις. Θα επισημάνουμε δύο κείμενα κυρίως, από τα οποία φαίνεται να αντλεί την έμπνευσή του εδώ ο Πρωταγόρας. Πρώτον, τη Θεογονία του Ησίοδου και, δεύτερον, τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου.

Στη Θεογονία του, ο Ησίοδος (επικός διδακτικός ποιητής από την Άσκρα της Βοιωτίας, που έζησε τον 8ο αιώνα) περιγράφει τη γέννηση των θεών. Πολύ λίγο χώρο αφιερώνει, στο ποίημα αυτό, στους ανθρώπους, και μάλιστα δεν μιλά καθόλου για τη δημιουργία τους. Όμως αναφέρεται, σε ένα ιδιαίτερος σημαντικό χωρίο, στη δημιουργία από τους θεούς της πρώτης γυναίκας, της Πανδώρας. Την ιδέα της δημιουργίας της Πανδώρας, κατά τον ποιητή, την είχε ο Δίας, που, θυμωμένος επειδή ο Προμηθέας είχε κλέψει τη φωτιά από τους θεούς και την είχε χαρίσει στους ανθρώπους, θέλησε να στείλει στους ανθρώπους κάτι αρκετά κακό, ώστε να αντισταθμίσει τα θετικά οφέλη της φωτιάς. Η φωτιά, που επιτρέπει πρώτα απ' όλα στον άνθρωπο να ψήσει την τροφή του (άρα να βγει από την κατάσταση του ζώου και να καταναλώνει την τροφή του κατά τρόπο "πολιτισμένο") και η γυναίκα (που δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να σχηματίζει οικογένεια και να αναπαραχθεί επίσης "πολιτισμένα") είναι συνεπώς, μέσα στην εξαιρετικά απαισιόδοξη εικόνα που δίνει ο Ησίοδος για την ανθρωπότητα και την εξέλιξή της, τα δύο στοιχεία που οδηγούν τον άνθρωπο να βγει από την "πρωτόγονη" κατάσταση και να περάσει στην "ιστορία" και τον πολιτισμό. Με έναν λόγο, είναι τα στοιχεία που του επιτρέπουν να γίνει άνθρωπος. Για τον Ησίοδο βέβαια, που θεωρούσε την ανθρώπινη ιστορία ως μια πορεία από μια μακάρια παιδική ηλικία σε μια θλιβερή και αβάσταχτη κατάσταση γεροντικού ξεπεσμού, η εξέλιξη αυτή κάθε άλλο παρά ευτυχής ήταν.

Για τον Αισχύλο, αντίθετα, ο Προμηθέας είναι ένας μεγάλος ευεργέτης της ανθρωπότητας. Η φωτιά, την οποία ο Τιτάνας χαρίζει στους ανθρώπους, είναι και εδώ το στοιχείο που επιτρέπει στον άνθρωπο να μπει στην ιστορία και τον πολιτισμό. Είναι

όμως, κυρίως, το στοιχείο που επιτρέπει την ανάπτυξη της γλώσσας και της γραφής, την ανάπτυξη της τεχνολογίας, την ανάπτυξη της τέχνης και της σκέψης.

Ο Πρωταγόρας κρατά προφανώς την αισχύλεια θεώρηση και την αισχύλεια αισιοδοξία. Αν όμως ο Αισχύλος είναι ένας τραγικός ποιητής με βαθύτατες φιλοσοφικές ανησυχίες, ο Πρωταγόρας είναι ένας φιλόσοφος με έντονους “κοινωνιολογικούς” (για να μεταχειριστούμε έναν σύγχρονο όρο) προβληματισμούς. Είναι λοιπόν φυσικό οι προβληματισμοί αυτοί να εκφράζονται και να υπογραμμίζονται με ιδιαίτερη έμφαση στη δική του εκδοχή του προμηθεϊκού μύθου. Έτσι, ο Πρωταγόρας τονίζει κυρίως την ανάπτυξη της κοινωνικής οργάνωσης του ανθρώπου και τη βάζει στο κέντρο της μυθικής του αφήγησης. Η ύπαρξη και επιβίωση του ανθρώπου είναι εδώ αλληλένδετες με τον σχηματισμό και τη διατήρηση των ανθρώπινων κοινωνιών. Και οποιαδήποτε αρετή είναι, εξ ορισμού θα λέγαμε, πολιτική, με την έννοια ότι ως κύριο στόχο της έχει την αρμονική οργάνωση και ζωή της κοινωνίας και όχι την ηθική βελτίωση του ανθρώπου. Η άποψη αυτή του Πρωταγόρα δεν είναι ξένη προς την αρχαία ελληνική νοοτροπία. Πράγματι, για τους Έλληνες η αρετή του ανθρώπου ως ιδιώτη δεν ξεχωρίζει από την αρετή του ανθρώπου ως πολίτη. Ο άνθρωπος νοείται κυρίως ως πολίτης, ως υπεύθυνο μέλος μιας οργανωμένης κοινωνίας.

